

Escriptor i periodista

Oriol Pi de Cabanyes

Catalanofòbia i antisemitisme

Una cultura és un tarannà, una manera d'entendre el món i, en conseqüència, una manera de fer. Una cultura és, doncs, també una economia, el resultat d'una actitud davant la realitat material. Històricament els catalans hem tendit a enaltir el treball, mentre que, segons ha observat Jaume Vicens i Vives, «els castellans –d'ascendència transhumant i nòmada, com molt bé els ha definit un d'ells, el professor Carandetenen el temps pels temps i no capeixen els valors econòmics sense aparellar-los amb alguna gran màquina general, es digui Honrado Consejo de Mesta, Casa de Contratación, Reales Fábricas o INI. Estan definits per l'esperit, la mentalitat i el joc polític de la seva institució més famosa: la Mesta. Les topades entre ambdues concepcions del treball –per al castellà, un *castigo divinal*; per al català, un signe d'elecció–, encara que per menudes no s'hagin esmunyit en el camp de la història, comporten un valor extraordinari que no sabríem pas reduir». Seria molt interessant disposar d'un estudi d'història de les mentalitats que fos capaç de datar-nos l'origen del prejudici que vincula el català amb el fenici, el comerciant o el botiguer. El prejudici que vincula el jueu i els diners és medieval, i de fonament religiós. Mentre que els cristians (a causa d'una interpretació molt restrictiva i integrista de la religió) no podien deixar diners amb interès, els jueus no solament s'hi dedicaven sinó que s'hi enriquien. Per això l'antisemitisme enfonsa les arrels en l'enveja i el ressentiment. L'article s'endinsa en aquestes qüestions.

Hi ha un vell prejudici que relaciona català amb fenici, o sigui amb mercader. És un prejudici, d'origen medieval, fonamentat en una concepció negativa,

pecaminosa, de la relació amb els diners. L'escriptor i polític Pere Coromines, el pare del filòleg Joan Coromines, va escriure a principis de la dècada dels vint del segle passat un interessant assaig sobre *El sentimiento de la riqueza en Castilla* i uns altres papers titulats *Por Castilla adentro*, on considerava que el poble castellà havia interioritzat històricament una concepció espúria dels diners, de la moneda comptant i sonant, la qual cosa vindria a subratllar la seva tendència a defugir el món material en virtut de l'ideal, com seria comprovable ja en les seves novel·les de cavalleria, a diferència del *Tirant*, tan ple de sentit de la realitat:

«Cuando los autores castellanos escribían sus libros de caballerías, el Renacimiento italiano había encumbrado las familias de los mercaderes con una plenitud de vida espiritual pocas veces igualada por el hombre. Los flamencos que vinieron a España con Felipe el Hermoso y con el Emperador habían traído el alma impresionada por las grandezas el tráfico mercantil en Brujas, Gante y Amberes. Pero Castilla, que había estado ausente del comercio mediterráneo en toda la Edad Media, no sentía eso, que no es de extrañar tampoco dejasen sentir sus autores de libros de caballerías, donde habría que buscarse con lupa toda alusión a ese movimiento que ya llenaba el mundo con su estrépito.»

Pere Coromines concloïa observant que «si los autores de los libros de caballerías hacían tan completa abstracción no sólo del comercio, sino aún del valor que tiene en el alma humana el sentimiento de la riqueza, no era sólo porque, siendo castellanos aquellos a que principalmente me refiero, hubiesen vivido en un medio social que no les había inculcado otra cosa. Es que, además, se nota en ellos como una concepción estética, una fórmula que les mueve a obrar así.»

Una cultura és un tarannà, una manera d'entendre el món, i en conseqüència una manera de fer. Una cultura és, doncs, també una economia, el resultat d'una actitud enfront de la realitat material. Els catalans hem tendit, històricament, a l'enaltiment pel treball. Mentre que, segons ha observat Jaume Vicens i Vives, «els castellans –d'ascendència transhumant i nòmada, com molt bé els ha definit un d'ells, el professor Carande– tenen el temps pels temps i no capeixen els valors econòmics sense aparellar-los amb alguna gran màquina general, es digui *Honrado Consejo de Mesta, Casa de Contratación, Reales Fábricas* o bé *INI*. Estan definits per l'esperit, la mentalitat i el joc polític de la

més famosa de llurs institucions: la Mesta. Les topades entre ambdues concepcions del treball –per al castellà un *castigo divinal*; per al català un *signe d'elecció*–, encara que per menudes no s'hagin esmunyit en el camp de la Història, comporten un valor extraordinari, que no sabríem pas reduir.»

Seria de gran interès un estudi d'història de les mentalitats que fos capaç de datar-nos l'origen del prejudici que vincula català amb fenici, comerciant o botiguer. El prejudici que vincula jueu i diners és medieval. I de fonament religiós. Mentre que els cristians (a causa d'una interpretació molt restrictiva, integrista, de la religió) no podien deixar diners a interès, els jueus no solament s'hi dedicaven sinó que s'hi enriquien. Per això l'antisemitisme enfonsa les seves arrels en l'enveja i el ressentiment.

L'antisemitisme nazi també. F. A. Hayeck, el gran teòric del liberalisme, ja denunciava en el seu famós assaig *Camí de servitud* (1944) la significació del socialisme, en tant que ideologia gregària i reticent a tota manifestació individual, com a fonament teòric del nacionalsocialisme alemany. «El representant més característic d'aquesta evolució és el difunt professor Werner Sombart» –deia Hayeck, referint-se a Werner Sombart (1863-1941), l'economista, historiador i sociòleg que, esdevingut nacionalsocialista, havia començat socialista marxista i «s'havia esforçat a escampar per tota Alemanya les idees socialistes i el ressentiment anticapitalista».

En el seu llibre *Händler und Helden* (*Comerciants i herois*), publicat el 1915, en plena guerra europea, Werner Sombart definia la guerra com un xoc inevitable entre la «civilització comercial» d'Anglaterra i la «cultura heroica» d'Alemanya. Comentant aquest llibre de Sombart, Hayeck deia que «el seu menyspreu per les opinions *comercials* del poble anglès, que havia perdut tots els instints de guerra, és *il·limitat*». La seva visió del món, que supeditava l'esperit de la transacció als ideals heroics tan propis de l'idealisme alemany, van fer de Sombart un dels fonaments teòrics de l'antisemitisme.

El Nobel Elias Canetti ve a dir en el seu assaig *Massa i Poder* que l'antisemitisme hitlerià era una reacció amb què la massa pretenia compensar psicològicament la inflació monetària que, canviant dia a dia el valor de les coses, i per tant la representació de la seva mateixa identitat, havia sacsejat els fonaments de la societat alemanya dels anys vint.

La inflació (que Josep Pla abominava d'ençà de la seva experiència en aquella tan brutalment insegura Alemanya d'entreguerres) provoca una *doble deva-*

luació –segons Canetti–: «*L'ésser singular* se sent devaluat, perquè la unitat [de moneda] en la qual va confiar, i que respectava a l'igual que a ell mateix, ha començat a estimbar-se. La massa se sent devaluada perquè el *milió* [en el doble sentit de suma de diners i de gran conglomerat d'homes] està devaluat».

«Cap devaluació sobtada de la persona no és oblidada mai: és massa dolorosa. Hom l'arrossega durant tota una vida a menys que la pugui endossar a un altre. Però tampoc la massa com a tal oblida la seva devaluació. La tendència natural s'adreça aleshores a trobar quelcom que valgui encara menys que un mateix, quelcom que pugui depreciar-se de la mateixa manera que l'individu fou depreciat (...) El que es necessita és un procés dinàmic de rebaixament: cal tractar quelcom de manera que valgui cada cop menys, com la unitat monetària durant la inflació, i aquest procés ha de continuar fins que l'objecte hagi arribat a un estat de completa absència de valor. Aleshores es pot llençar com el paper o com un plec d'impressió defectuosa».

«Com a objecte per a aquesta tendència –continua argumentant Canetti– Hitler va trobar, durant la inflació alemanya, els jueus. Li venien com destinats a fer de mesura: la seva antiga vinculació amb els diners, per als moviments i fluctuacions de valor dels quals tenien com una natural propensió; la seva habilitat en activitats especulatives; la seva aflluència a les borses de comerç on les seves maneres es distingien molt cruament de l'ideal de conducta militar dels alemanys, tot això els devia fer aparèixer particularment dubtosos i hostils, en una època plena de sorpreses i caracteritzada per la inestabilitat i l'hostilitat dels diners. El jueu era individualment *dolent*: mantenia una bona relació amb els diners quan ja ningú no sabia a què atènyer-se respecte als diners. Si en la inflació s'hagués tractat de processos de devaluació en l'alemany com a *individu*, hauria bastat amb despertar l'odi contra determinats jueus. Però no era així: també els alemanys en tant que *massa* se sentien humiliats en el descrèdit dels seus milions. Hitler, que tenia una clara visió d'això, va orientar la seva activitat contra els jueus com un tot.»

L'antisemitisme ve a ser també, en el fons, una reacció contra la impermanència: contra les imprevisibles –i suposadament manipulables– fluctuacions pròpies del mercat. Un altre dels socialistes que es troben en la base teòrica del totalitarisme nazi és Paul Lensch. En el seu llibre *Three years of World Revolution* (1918) denuncia que els liberals són els únics que s'oposen a la missió històrica d'una Alemanya dispostada a organitzar el món:

«Els seus [dels britànics] conceptes polítics de *llibertat i dret cívic*, de constitucionalisme i de parlamentarisme, deriven de la concepció individualista del món de la qual el liberalisme anglès és l'encarnació clàssica i que fou adoptada pels portaveus de la burgesia alemanya durant els anys cinquanta, seixanta i setanta del segle XIX». O sigui, precisament tot allò que Thomas Mann, el gran escriptor burgès nascut a la ciutat hanseàtica de Lübeck, es va complaure a enaltir com els fonaments més segurs d'un món convivencial, pactista i de pau.

No és desdenyable de sospitar que Espanya endins, en l'Espanya marcada molt profundament per una Reconquesta contra l'*infidel* de gairebé vuit segles, l'anticatalanisme hagi tingut molt d'antisemitisme. Entengui's bé: de rebuig del que és –o és percebut– estrany (o un cos estrany...). Al cap i a la fi, i generalitzant, la nostra consideració dels diners ha estat tan diferent històricament a la de l'Espanya de matriu castellana com diferent ha estat també la nostra visió (mediterrània: de matisos) del món, del dimoni i, fins i tot, de la carn.

En un territori dominat per la força expansiva, la personalitat dels catalans, amenaçada com la dels jueus, es va tornar molt més especulativa que no pas expeditiva. Així que, mentre transaccionàvem, sinuosos, érem considerats des del centre del poder peninsular com a gent poc de fiar, massa pràctics, proclius a la deslleialtat...

He dit «el centre del poder»: les capitals es posaven, geogràficament parlant, com més lluny de la frontera millor. De manera que, enfront d'una hipotètica invasió francesa, catalans i bascos estàvem situats a la primera línia. Però mentre als càntabres se'ls va suposar sempre el valor físic, als catalans «fenicis» se'ls desconsiderava perquè es dubtava si no acabarien venent-se segons el seu exclusiu interès....

L'esperit democràtic, l'esperit de pacte, demana un esperit comercial. Demana capacitat de transacció. Però en la configuració mental de l'espanyolisme essencialista, tan procliu a l'expulsionisme (segons l'encertat mot de Gaziol), sovint hem vist com es confonia de manera sistemàtica la negociació amb el xantatge... Quan la política, de fet, és tracte i pacte per interès compartit, a més a més de la lògica acomodació del que és ideal al que és concret i possible. Però l'antimercantilisme desconsidera aquests valors i els rebutja, perquè la simple idea de cedir en alguna cosa a canvi d'alguna altra cosa és tan

allunyada de la seva tradició fonamentalista i absolutista que tota transacció els sembla espúria, indigna i embrutidora.

Una tradició antimercantilista és una tradició antidemocràtica, contrària als valors de la modernitat. En la construcció d'Espanya com a Estat compartit, la línia dominant –la línia uniformitzadora– és una línia contínua, molt potent, que va de la Reconquesta –ja basada i culminada en l'expulsió de l'«altre», del diferent– fins a la dictadura franquista. Passant, no cal dir, per aquell assimilisme persistent que ja el 1625 feia aconsellar el comte duc d'Olivares al rei Felip IV:

«Tenga Vuestra Majestad por el negocio más importante de su Monarquía el hacerse Rey de España. Quiero decir, Señor, que no se contente Vuestra Majestad con ser Rey de Portugal, de Aragón, de Valencia y Conde de Barcelona, sino que trabaje y piense con consejo maduro y secreto, por reducir estos reinos de que se compone España al estilo y leyes de Castilla sin ninguna diferencia.»

En aquella Espanya del barroc, el català ocupa en l'imaginari col·lectiu de l'espanyolisme castellanocèntric el paper del jueu o del moresc que han estat ja convenientment expulsats del territori el 1492 i el 1609 respectivament. En aquella Espanya expulsionista, tan temerosa de la diversitat interior, és ara el català l'element díscol que, proper físicament a la frontera amb França, la gran potència enemiga, juga amb els avantatges del fet fronterer. Pensem que totes les secessions que han triomfat històricament –com la de Portugal, el 1641– han rebut el suport, si més no diplomàtic, d'alguna potència estrangera interessada a afeblir l'Estat enemic.

La seva situació geoestratègica, com a terra de marca ja des dels temps fundacionals dels comtats independents, ha condicionat la relació de Catalunya amb la Castella disposada a articular la península políticament. Al seu assaig *Pensar els camins a la sobirania* Pau Puig i Scotoni ja ha assenyalat que «quan els Estats no tenen enemics exteriors no tenen tampoc raons objectives per sotmetre ni assimilar culturalment les seves eventuals *nacions fronteres*, per tal d'assegurar-se la seva lleialtat en *temps de guerra*.»

La qüestió de la lleialtat, o de la temença que aquesta lleialtat fos merament fingida, i per tant voluble i poc de fiar, és també crucial per entendre les relacions que agermanen els jueus i els catalans en el prejudici dels qui els consideraven l'encarnació de l'enemic interior. La persecució dels jueus a

l'Espanya medieval (que també va tenir el seu tràgic moment a la Catalunya del 1391) i els pogroms a l'Europa central i de l'Est que van culminar amb el criminal genocidi programat a l'Alemanya nazi, comencen tenint arrels teològiques i acaben obeint a desraons –convenientment atiadades– de por de les poblacions a ser traïdes pels interessos ocults d'una gent infiltrada i que només va a la seva. Més que l'enveja, més encara que no pas la incomprensió de la diferència de costums, l'element detonant de la persecució antisemita és la malfiança i la por a la conspiració en contra de l'interès majoritari.

En aquella Espanya del segle XVII, en aquella Espanya imperial que se sentia amenaçada per potències emergents com ara França o Anglaterra, destacarà per la seva bel·licositat anticatalana, ni que fos només de forma escrita, Francisco de Quevedo y Villegas. Els seus exabruptes agermanen d'una manera evident la fòbia anticatalana i l'antisemita. El seu fanatisme religiós i el seu abrandat espanyolisme castellanista fonamenten en el seu pensament l'anticatalanitat i l'antisemitisme.

Per adonar-se'n només cal llegir de costat *La rebelión de Barcelona no es por el huevo ni por el fuero*, que és un libel contra els catalans del temps de la guerra dels Segadors, o la seva furibunda *Execración contra los judíos*, on entre altres barbaritats escriu que si Déu va obsequiar Espanya amb el Descobriment per l'expulsió dels jueus, calia encara expulsar els qui encara quedaven, que Déu ja sabia recompensar-ho de nou...

En un altre pamflet de la mateixa època, *Justicia de catalanes*, que han estudiat els professors Carles Bastons i Joan Estruch, Quevedo presenta els catalans com a traïdors al monarca, assassins del virrei, infidels a la religió, lladres, mentiders, etc. I es riu dels furs catalans, per abusius, perquè impedeixen governar el regne d'Espanya de manera uniforme. «El conde de Barcelona –escriu– no es dignidad, sino vocablo y voz desnuda». I en una carta de febrer del 1645 arriba a afirmar que «en tanto que en Cataluña quedare un solo catalán, y piedras en los campos desiertos, hemos de tener enemigo y guerra».

Que el monarca pensés a «reducir estos reinos de que se compone España al estilo y leyes de Castilla sin ninguna diferencia» és el que recomanava Olivares. Aquesta negació de tota diferència jurisprudencial, lingüística o religiosa, negació que ha estat tan tossudament persistent al llarg dels segles, explica en clau de fracàs la història d'Espanya en tant que història d'un projecte d'Estat compartit. Unes forces tensen la corda cap a l'assimilisme extrem

i unes altres cap a la convivència dels diversos particularismes. I encara, entremig, hi hauria els qui han expressat sovint una fins ara inútil confiança en les virtuts del reconeixement ampli de la realitat, que és tossudament diversa.

L'Espanya plural és una realitat, com també ho era, bé que de manera diferent, ara fa deu o cinc segles. Però Espanya, com a Estat, o com a concepte, històricament s'ha tendit a construir contra les seves pròpies diferències interiors. En el fons, es tracta d'una qüestió de desconfiança, de recel respecte a les pròpies possibilitats. Però, també, de por respecte a qui, considerat com a diferent, cal que quedi al marge de la direcció de l'empresa.

Perquè, al capdavant, pot ser que tot es redueixi a un principi elemental de dominació en virtut del qual només poden decidir –i decidir sobre tots els altres– els qui tenen no pas la raó, o no pas la capacitat, sinó la força que decideix tots els dilemes. Encara que Vicens i Vives, assuaujant el diagnòstic del fracàs, i atribuint-nos-en lògicament part de culpa, ja explicava al seu formidable assaig *Notícia de Catalunya* (de lectura encara imprescindible per a tot aquell que vulgui entendre res d'aquest país) que «Gran part del desconcert introduït en les relacions interhispaniques dels tres darrers segles (...) prové del fet evident que no ens podem posar d'acord amb els altres coparticipants en el mateix Estat sobre la manera d'entendre la feina i de dur-la a terme.»

Es tractaria, doncs, no tant d'una qüestió de ritmes, o d'evolucions a diferent ritme entre els diversos territoris del regne, sinó d'interessos i de maneres de materialitzar-los: de cultura. Es tracta també de projectes per al conjunt tan divergents que han fet històricament inviable qualsevol entesa en la direcció compartida de l'Estat com a instrument socialment útil. Perquè aquest «no posar-se d'acord amb altres coparticipants del mateix Estat sobre la manera d'entendre la feina i dur-la a terme», com deia Vicens i Vives (i que és un «no posar-se d'acord» tant o més imputable als espanyols centrals com als perifèrics), té els seus fonaments en unes diferències culturals específiques que, més que negar-se, demanen ser ben enteses i ben aprofitades.

Però la incomprensió i els prejudicis entre els diferents pobles peninsulars han estat constants. Aquest anticatalanisme degenerat en catalanofòbia que s'ha manifestat amb tanta virulència en el procés de negociació del nou Estatut té les seves arrels ideològiques més recents en el totalitarisme franquista. Un llibre de H. R. Southworth sobre el falangisme, publicat per Ruedo Ibérico a París el 1967 –*Antifalange: estudio crítico de 'Falange en la guerra de*

España' de M. García Venero-, conté una afirmació tan contundent com aquesta:

«El fascista utiliza el racismo para rechazar una parte de la población –por razones de color, religión o cultura– para fortificar el sentimiento de unidad nacional... Hitler recurrió al antisemitismo de este modo. Los fascistas españoles recurrieron a la misma táctica frente a los elementos no castellanizados de la Península.»

Caldria encara considerar fins a quin punt la persistència de la llengua catalana com a llengua específica de relació entre els catalans no ha generat, més encara que cap altra diferència, l'animadversió d'aquells que, incapaços d'entendre com a natural aquesta característica de la personalitat, hi han pogut veure no solament una manifesta voluntat de molestar l'altre sinó, molt més encara, una secreta manera d'enganyar-lo amb un codi particular... És una sospita que es manté com a sospita de «doble» fins i tot quan els catalanoparlants (que, podent parlar sempre en el castellà que saben perfectament, no ho fan entre ells) enraonen –o negocien– amb els seus interlocutors castellanoparlants en un castellà que fa creure als més susceptibles dels monolingües que per al catalanoparlant habitual és només un codi instrumental i no pas la llengua, tal com desitjarien veure compartida, dels sentiments...

Els catalans són, doncs, «falsos», «interessats», «avars»... Els vells mites contra els jueus es projecten subliminàriament contra els catalans. Quan la diferència no és acceptada com una realitat natural hi ha sempre el perill de la reacció intolerant. Tota violència contra les persones ve de la por. I la principal por dels humans és la por a l'Altre (així en majúscula, i generalitzant) quan aquest Altre representa, sigui real o només imaginada, l'amenaça de la dissolució de la pròpia identitat.

La catalanofòbia i la judeofòbia comparteixen un pòsit de prejudicis molt arrelats. És el vell esperit antimercantil i antimesocràtic que el 1907 feia dir a l'intemperant Pío Baroja, el gran escriptor de la generació del 98 que va arribar a presentar-se per diputat lerrouxista per Fraga: «Los catalanes han tenido la habilidad de lanzar el sambenito de judíos a los demás españoles (!), cuando precisamente los judíos son ellos (...) El aspecto, las aptitudes, la clase de arte que se hace en Cataluña, todo tiene carácter marcadamente semita.»

Catalunya, la Catalunya moderna, s'ha construït sobre els valors del tre-

ball i de l'esforç personal. Els catalans ens hem sentit més gent de comerç que no pas de guerra, més partidaris dels acords que dels enfrontaments. I aquest és, sens dubte, un estereotip, una generalització. Però aquesta és també una imatge molt poderosa que ens ha convertit en objecte de filies i fòbies: identificats amb el poble jueu, per a bé i per a mal.

Vicenç Villatoro ho ha explicat així al seu recent assaig *Els jueus i Catalunya*: «aquest mite de poble pràctic, econòmic, treballador, comerciant, es troba amb el mite mercantil del jueu. Treballador, introvertit, estudiós, astut, comercial. (...) Una identificació que fan els catalans sobre ells mateixos, però que fa el nou nacionalisme espanyol també sobre els catalans». En efecte, la catalanofòbia, que és més que tota altra cosa l'aversion radical a uns valors (a una manera de *ser* que és ja en ella mateixa una manera de *fer*), participa dels vells prejudicis de l'antisemitisme expulsionista que encara hi ha a les capes més profundes de l'espanyolisme excoent.